

УДК 330.33:36

Т.І. Лепейко, Т.П. Близнюк

Великі цикли М. Кондратьєва в країнах Заходу

Механізм соціально-економічного розвитку світового господарства носить характер періодичного повторення хронометрично визначених періодів (циклів), кожний з яких має певні спільні риси з попередніми періодами та власні особливості. Геометрично цей процес можна відобразити у формі циклоїди, а оскільки кожний соціально-економічний цикл має свої особливості, то у просторі цей процес має форму спіралі [31].

Реальна динаміка будь якого макро індикатора економічного розвитку складається у результаті взаємодії різних циклів. Науці відомо більш ніж 1300 видів економічних циклів, однак великі цикли М.Кондратьєва домінують за амплітудою коливань [22] та впливом на усі рівні розвитку господарської системи будь-якої країни. Саме тому великі цикли обрані предметом дослідження циклічного розвитку світової господарської системи.

Відповідно до теорії великих циклів економічне життя суспільства підлягає коливанням з періодом 40-60 років, і відповідно до фази проходження циклу змінюється стан усієї господарської системи та кожної її складової. Світова господарська система знаходиться на етапі формування шостого циклу, що висвітлено в роботах вчених [8,16,21,22,28] та автора [4,29].

Актуальним є дослідження та аналіз особливостей проходження кожного з циклів, що дасть можливість вчасно використовувати переваги фази циклу, створювати певні умови для підвищення ефективності підприємств під час висхідної хвилі та зменшення впливу негативних наслідків низхідної хвилі, прогнозувати та планувати подальший розвиток економіки на усіх рівнях (держава, галузь, підприємство) відповідно до стану господарської системи та її потреб в інноваціях.

Метою статті є систематизація та узагальнення точок зору, досвіду вчених і фахівців [1,2,7-28,30,31] щодо проходження розвиненими країнами Заходу п'яти великих циклів, особливостей кожного з них та використання результатів дослідження й рекомендацій для прискорення процесу проходження циклів в Україні. У процесі дослідження були використані наступні наукові методи: логічне узагальнення, порівняння, графічний та статистичний методи, аналітичний, порівняльний та системний підхід.

Результати дослідження ряду літературних джерел [1,2,5,7-28,30,31] показали, не існує повного опису та характеристик проходження розвиненими країнами всіх п'яти циклів М. Кондратьєва і їх особливостей. На підставі результатів аналізу й систематизації робіт авторів [1-5,7-31] узагальнено й запропоновано опис кожного з циклів М. Кондратьєва в країнах Заходу. На рис.1 представлено порівняльні характеристики першого, другого та третього циклів.

Нульовий цикл (1730 – 1782) є періодом передіндустріальної епохи і характеризується ручною працею, наявністю мануфактур і ремісників.

Перший цикл (1782-1845). У розвитку висхідної хвилі циклу вирішальну роль зіграла промислова революція в Англії, Франції і Нідерландах, яка охопила майже всі основні галузі промисловості того часу – прядильну, ткацьку, хімічну і металургійну. Вчені [1,9,21] відзначають, що технологічна основа першого циклу виникла за кілька десятиліть до його формального початку. Аналіз хронології, проведений автором, підтверджує наявність цього тимчасового розриву 3

Рисунок 1 – Порівняльна характеристика особливостей першого, другого та третього циклів

моменту винаходу (середина 60-х рр. XVIII століття) до моменту широкого застосування новації (80-ті роки і пізніше XVIII століття), що приводить до промислової революції [19]. Для першого циклу характерна поява перших криз: в 1825 році в Англії; в 1836 році в Англії та США; в 1841 році в США, Англії, Франції та Німеччині.

Другий цикл (1845-1894). Промисловий переворот відбувався в більшості країн континентальної Європи та був пов'язаний з подальшим розвитком засобів сполучення і механізацією виробництва у всіх галузях. Велику роль у динаміці циклу також зіграло відкриття золотих розсіпів у Каліфорнії й Австралії (1847-1851 роки), оскільки значно зріс видобуток золота [19, с. 201]. Подальший розвиток капіталізму був ускладнений феодалними пережитками на периферії самої капіталістичної системи. Зниження норми прибутку досягло загрозливих меж, які було неможливо компенсувати за рахунок розширення масштабів виробництва.

Виникла необхідність структурної перебудови економіки, яка була досягнута шляхом утворення монополій в основних галузях економіки й одержання додаткової вартості [24].

Низхідна хвиля другого циклу характеризується низкою криз: перша світова циклічна криза в 1857 році, кризи 1873, 1882, 1890 років.

Третій цикл (1894-1937). Під час циклу був упроваджений радіозв'язок, двигуни внутрішнього згорання, кольорові метали, алюміній, пластичні маси. Почалася концентрація банківського і фінансового капіталів [15,27]. Відбулися великі зміни в умовах розвитку господарської системи [19, с. 202]: збільшення видобутку золота із середини 80-х років XIX століття; встановлення золотого грошового обігу в цілому ряді країн (Німеччина, Швеція, Норвегія, Нідерланди, Росія, Австро-Угорщина, Японія, США); широке залучення у світові економічні відносини нових країн (Австралія, Аргентина, Чилі, Канада й ін.). На основі розвитку виробничих сил виникла можливість прискорення нагромадження капіталу. Зростання кількості монополістичних галузей, коливання галузевої норми прибутку обумовили нестійкість багатогалузевої структури, а також подальше зростання монополістичної структури стало неможливим [24].

Руйнівною для світової господарської системи стала криза 1900-1901 років, яка одночасно почалася в металургійній галузі США та Росії: стрімке падіння цін, загроза банкрутства великих підприємств, зростання безробіття.

Значна біржова криза у „чорний вівторок” 29 жовтня 1929 року почала найбільшу світову кризу: падіння цін, різке зменшення прибутків, катастрофічна кредитна криза, знецінення валют та багато інших значних проблем одночасно відбувалися в економіці найбагатших у той час країн (США, Німеччини, Франції та Англії). Подолання кризи відбувалося протягом 7 років (до 1936 року), яка примусила уряди багатьох країн започаткувати спроби виведення національних економік з кризового стану. Найбільш значна спроба подолання кризи за допомогою державних заходів була проведена урядом США, яка полягала у наступному: врятування кредитної системи шляхом гарантування вкладів державою; зниження важелю боргів на 40% шляхом знецінення долару; зростання цін на сільськогосподарські продукти за рахунок субсидування державою зниження обсягів виробництва; допомога при створенні монополій (в багатьох випадках це примусове створення картелів); боротьба з безробіттям шляхом організації спільних робіт; регулювання рівня заробітної плати.

Активізація економічної ролі держави та антикризове регулювання дали відповідні результати, і вже більше 50 років ринкова економіка не відчувала на собі таких значних катаклізмів як під час криз 1900 – 1901 та 1929 – 1933 років.

Цикли індустріального розвитку (третьої та наступні) характеризуються специфічним поєднанням ключових інноваційних факторів і новітніх галузей, які в сукупності утворюють відповідний технологічний уклад [13].

Розгляд та порівняльна характеристика ранньо індустріальних циклів (першого, другого) та третього індустріального циклу дала можливість визначити особливості розвитку господарської системи на ранньо індустріальному етапі та формування основ індустріального етапу.

Для більш чіткого та повного уявлення про проходження індустріальних циклів (третього та четвертого) країнами Заходу та формування умов для постіндустріальних циклів (п'ятого та наступних) на рис. 2 наведена порівняльна характеристика третього, четвертого та п'ятого циклів. Це наступний етап розвитку господарської системи від індустріального до постіндустріального.

Четвертий цикл (1937-1977). З'явилися транснаціональні і міжнародні компанії, що здійснювали прямі інвестиції на ринках різних країн [14,25]. На зміну комбінатові прийшов конгломерат - надвелике об'єднання інститутів і підприємств, яке бере участь у контролі виробництва й обігу одночасно в багатьох галузях господарства у всесвітньому масштабі [13]. Значне зростання державного втручання в економіку створило сприятливі умови для зміни функціональної структури капіталу і переходу до багатогалузевої структури підприємств.

За участю держави в 50-60-ті роки була істотно оновлена виробнича база, особливий розвиток одержали динамічні галузі промисловості, створена різноманітна і всеохоплююча інфраструктура економіки, широкий розвиток набула невиробнича сфера. Ці зміни забезпечили небувале за інтенсивністю нагромадження капіталу, підсилювалися тенденція до його перенагромадження. Інтенсивно використовувалися фактори, що протидіяли падінню норми прибутку, насамперед, ціноутворюючі важелі. У результаті державне регулювання сприяло відриву процесу нагромадження капіталу від об'єктивних ринкових регуляторів, що призвело до зростання перенагромадження капіталу, прискоренню інфляційних процесів. Стимулювання державою багатогалузевої структури підприємств створювало перешкоди у формуванні макроекономічних пропорцій. Обмеженість державного регулювання національними рамками вступила в суперечність з потребою самозростання інтернаціонального за своєю сутністю капіталу.

Двадцятилітній період (між серединою 40-х і серединою 60-х років ХХ століття) визначається більшістю економістів [1,9,10,13,14,16,20-23,26,28] як етап найшвидшого господарського зростання у всіх індустріальних країн. У 50 – 60-ті роки ХХ ст. панувала підвищуюча тенденція економічного зростання. У 60-х роках відбулася «зелена революція» у сільському господарстві (значне збільшення врожайності) за рахунок високоефективних інноваційних досягнень (селекція добрива, поліпшення зернового фонду, раціоналізація управління водними ресурсами). На думку вчених [1,16,20,21,23,26,28], верхня точка підйому економіки була пройдена економікою на початку 70-х років.

Значна інфляція, розпад Бреттно-Вудської валютної системи, енергетична криза 1973 – 1975 років [21], на думку У. Ростоу, М. Ришоньє і ряду інших учених, стала конструюючою кризою для нового, п'ятого циклу [1]. У період 70-х років світова економіка вже знаходилася на понижуючій хвилі великого циклу [16,20,26,28].

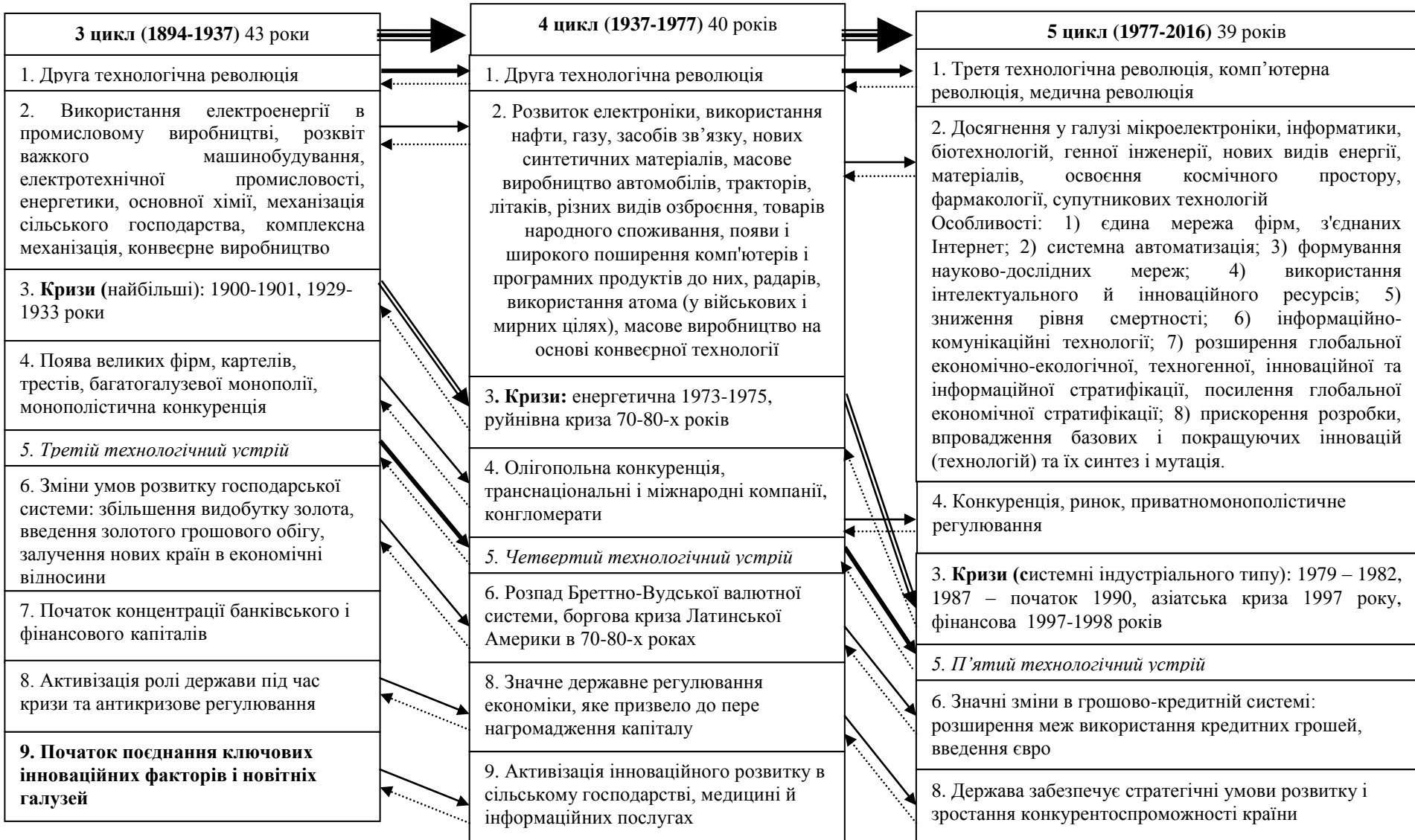

Рисунок 2 – Порівняльна характеристика особливостей третього, четвертого та п'ятого циклів

Погіршення умов відтворення та боргова криза Латинської Америки в 70-80-х роках [21] спонукало: падіння темпів економічного зростання; зниження ефективності й прибутковості виробництва, і відповідно капіталовкладень; зменшення завантаження виробничих потужностей; наростання інфляційних тенденцій, що загострили конкурентну боротьбу між окремими групами фінансового капіталу тощо. Традиційне позитивне сальдо торгових балансів змінилося негативним, виник дефіцит платіжного балансу по поточних операціях [24,26].

Четвертий цикл закінчився кризою, яка охопила найбільш економічно розвинені країни капіталістичного світу, країни середнього рівня розвитку та значно вплинула на економіку країн, що розвивалися. За масштабами, глибиною та терміном це була найбільш руйнівна криза за післявоєнний період. Світова економічна система в своєму розвитку повернулася на декілька років назад.

П'ятий цикл (1977-2016) є початком нового етапу розвитку світової господарської системи – постіндустріального, і тому виділимо окремо особливості [2,3,6,9] цієї хвилі: 1) формування єдиної мережі великих та дрібних фірм, з'єднаних Інтернет; 2) використання системної автоматизації; 3) комп'ютерна революція, формування науково-дослідницьких мереж; 4) використання інтелектуального й інноваційного ресурсів; 5) медична революція, що веде до зниження рівня смертності; 6) інформаційно-комунікаційні технології; 7) розширення глобальної економіко-екологічної, техногенної, інноваційної та інформаційної стратифікації, посилення глобальної економічної стратифікації; 8) прискорення розробки, впровадження базових й покращуючих інновацій (технологій) та їх синтез і мутація.

Вихід на висхідну фазу в цій хвилі зв'язаний зі зміцненням економічного потенціалу розвинених країн на основі глибоких структурних зрушень (реіндустріалізації), раціоналізації виробництва на базі впровадження нової техніки і технологій, підвищенням конкурентоспроможності. У господарському механізмі пріоритетне значення здобувають конкуренція, ринок, а також приватномонопольстичне регулювання. Втручання держави в економічні процеси зменшується при одночасному посиленні її ролі в забезпеченні стратегічних умов розвитку й зростання конкурентоспроможності розвинених країн [24].

У період висхідної хвилі п'ятого циклу світова господарська система переживає три системні кризи індустріального типу:

1. Криза 1979-1982 років [16] є переходом до п'ятого циклу, яка характеризується: незмінністю індустріальної складової економіки розвинених країн (частка промислового виробництва стабільна, технологічний прогрес здійснюється в промисловому секторі); створенням умов, що дозволили новим індустріальним країнам здійснювати прискорену модернізацію; деформацією трьох секторної моделі економіки (третинний сектор отримав домінуючу роль); появою обрисів четвертинного сектора, який розвиває наукомісткі технології й спирається на виробництво нової інформації та знань.

2. Криза 1987- початку 1990 років не була пов'язана зі змінами кон'юнктури на світових товарних ринках, а виникла після розпаду СРСР, РЕВа, Організації Варшавського договору та світової соціалістичної системи в цілому. Саме тому ця криза привела до відносно швидкого зростання економіки і стрімкої компенсації первісних втрат [16].

3. Азіатська криза 1997 року похитнула розвиток нових індустріальних країн, особливо Японії, де відбулася стагнація.

Активний циклічний підйом виробництва в світовому господарстві (і в провідних капіталістичних країнах) закономірно завершився в 2001 році. Відбулося зменшення темпів розвитку, яке призвело до рецесії [28]. „Лідером” формування негативних тенденцій знову стала економіка США. Процес падіння промислового виробництва відбувався з жовтня 2000 по грудень 2001 року. Однак на початку 2002 року виробництво почало зростати, але потім динаміка збільшення індексу промислового виробництва призупинилась і літом 2002 року знову почався спад. Безпосереднім приводом цього став терористичний акт 11 вересня, а причинами були: небездоганна система зайнятості; надвиробництво і «перегрів» економіки.

В цей період для економіки країн Західної Європи також було характерно не лише зменшення темпів зростання. Економічний стан Західної Європи в 2001 році був кращий, ніж у США. Однак в 2002 році він значно погіршився в порівнянні з США, а в 2003 році це розходження збільшилось.

Висхідна хвиля п'ятого циклу, що почалася в середині 70-х років ХХ ст. завершилася в 2003 році, після чого може стати реальністю економічна криза 20-х років ХХІ століття (можливо й раніше). Слід очікувати уповільнення темпів економічного зростання в першій половині ХХІ століття [28].

Протягом 2002-2003 років світова економіка знаходилася на фазі спаду, яка через високий рівень розвитку світової економіки не була досить різкою і глибокою. Стійкість самої системи та сформовані економічні відносини не дозволили створити депресивний стан у світовому співтоваристві. Падіння в одних країнах компенсувалося зростанням в інших. Важливим індикатором фази спаду стало падіння курсу долара, що залишається і сьогодні основною резервною валютою [28].

На думку дослідників [16,20] і автора зараз світ переживає завершення циклу, оскільки нововведення, які породили цей цикл, досягли стадії зрілості. Виникли нові проблеми, зокрема такі: швидке зменшення запасів мінеральної та енергетичної сировини; виснаження культурного шару землі; накопичення відходів і токсичних продуктів життєдіяльності; перегрів атмосфери, зміна повітряних потоків; утрата спроможності навколишнього середовища (природи) до відтворення й саморегуляції.

Завершується п'ятий цикл і формуються передумови до створення шостого циклу. Про це свідчать депресивні компоненти, що виникають у світовій господарській системі, низка значних історичних подій (війна в Іраку, терористичні акти по всьому світу) та відкриття останніх десяти років, значний прорив науки в генній інженерії, космічній техніці й нових видах комунікацій.

Ряд економістів-аналітиків [5,10] приходять до висновку, що вихід із кризи, яка почала зараз розгортатися, буде пов'язаний, насамперед, з виникненням нової хвилі нововведень, яка забезпечить досить дійовий стимул для наступному періоду зростання, що вже зараз знаходить вираз у: бурхливому розвитку науки, що започатковує новітні технології; зникненні або радикальній перебудові традиційних галузей господарства; перетворенні сільського господарства на науко- і капіталомістку галузь; розвитку сфери послуг; індустріалізації країн, що розвиваються; тенденції до децентралізації моделі життя окремої людини та усього суспільства, моделювання виробничого процесу й прийняття рішень; змінах навколишнього середовища та необхідності його захисту; виникненні нових концепцій організаційного розвитку [20]. Формування висхідної хвилі шостого циклу (повернення до високих темпів зростання) почнеться із середини ХХІ століття [28]. Однак не слід очікувати значного збільшення темпів макроекономічного зростання в зв'язку з підвищенням частки послуг у структурі ВВП.

На циклічність економіки зможуть впливати не тільки світові лідери, але й інші країни, такі як Китай та Росія [21]. У 10-20-ті роки XXI ст. очікується зміна циклів М. Кондратьєва [3,30]. Головними елементами нового шостого циклу стануть “штучні інтелектуальні галузі”, економіка інтелектуальних активів, базою розвитку яких є наявність ідеї, проекту, програми, а не виробництво. За таких умов найперспективнішими сегментами національної економіки мають стати фармакологія, мікроелектроніка, інформатика, медична діагностика, телекомунікації, гена інженерія, біотехнології, хімічна промисловість, інформаційні і hi-tech технології [8].

На основі вивчення та порівняльного аналізу проходження циклів країнами Заходу (рис.3) були виявлені найбільш характерні особливості п'яти циклів та основні складові кожного з них. Це насамперед поступовий (еволюційний) перехід від одного стану основних складових циклу до іншого, більш високого і досконалого наступного циклу.

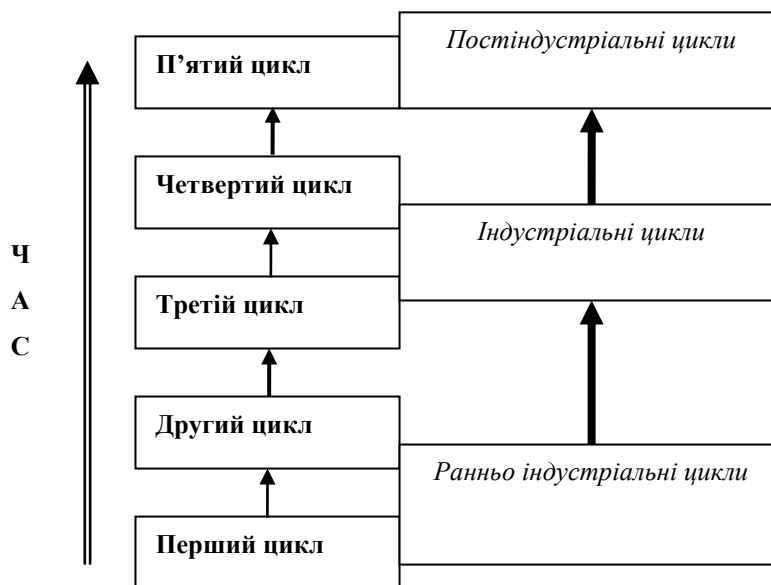

Рисунок 3 – Етапи проходження циклів

Зроблене узагальнення стосується усіх основних складових циклу:

- промислова (технологічна) революція переходить в наступну;
- впровадження досягнень науково-технологічного прогресу призводить до змін галузевої структури та виникнення нових досягнень;
- поява криз різного масштабу носить циклічний характер;
- домінування технологічного устрою змінюється наступним;
- кожний новий цикл привносить нові складові, пов'язані з його особливостями.

Проведені дослідження та аналіз робіт [1,2,5-28,30,31] дали можливість зробити такі висновки:

1) загальні ознаки всіх циклів – це взаємозв'язок між виникненням нових кластерів винаходів (в основному радикальних), збільшенням кількості соціально-політичних подій та формуванням висхідної хвилі нового циклу кон'юнктури. Що є

підтвердженням однієї з „правильностей” теорії Кондратьєва [17-19] на сучасному етапі розвитку світової господарської системи;

2) інновації – основа (база) формування кожного циклу і це є його особливістю. Інновації виникають під час низхідної хвилі попереднього циклу, але знаходять своє використання лише на висхідній хвилі нового циклу. Хвиля цих інновацій зростає, і в результаті формується новий технологічний устрій, що стає домінуючим;

3) початок низхідної хвилі пов'язаний насамперед зі зрілістю інновації та зниженням її ефективності. Виникає потреба в нових винаходах, господарська система знаходиться в кризовому стані, відсутня можливість швидкого використання новацій, а їх кількість невідомо зростає. До моменту подолання негативних явищ в економіці накопичується значний фонд новацій;

4) концепція циклів – це основний інструмент прогнозування та планування подальшого розвитку для усіх рівнів господарської системи (економіки в цілому, галузі та підприємства).

Виділені ознаки процесу проходження п'яти циклів, їх особливості у країнах Заходу можуть бути рекомендовані до використання в процесі формування організаційно-правового механізму конкретизації та впровадження інноваційної моделі розвитку в Україні. Використання досвіду проходження циклів західними країнами буде сприяти Україні прискорити процес створення найбільш сприятливих умов для формування висхідної хвилі шостого циклу, використовуючи особливості (інновації) цієї хвилі та зменшити технологічне відставання держави від світових лідерів.

Література

1. Бабурич В.Л. Инновационные циклы в российской экономике. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – 120 с.
2. Балабанов И.Т. Инновационный менеджмент. – СПб: Питер, 2001. – 304 с.
3. Близнюк Т.П. Особливості розвитку п'ятої довгої хвилі в Україні // Матеріали Першої Міжнародної науково-практичної конференції “науковий потенціал світу 2004”. Том 28. Макроекономіка. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2004.- С. 8-11.
4. Близнюк Т.П. Теоретичні аспекти теорії довгих хвиль М. Кондратьєва // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 89-2. – Донецьк, ДонНТУ, 2005. – С.186-193.
5. Бляхман Л.С. Экономика, организация управления и планирование научно-технического прогресса: Учеб. пособие для экон. спец. вузов. – М.: Высшая школа, 1991. – 221 с.
6. Володькина М.Н. Стратегический менеджмент: Учеб. пособие. – К.: Знання-Прес, 2002. – 149 с.
7. Гальчинський А., Геєць В., Семиноженко В. Україна: наука та інноваційний розвиток. – Київ, 1997. – 66 с.
8. Гальчинський А., Геєць В., Кінах А., Семиноженко В. Інноваційна стратегія українських реформ. – К.: Знання України, 2002. – 326 с.
9. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития. - М.: ВлаДар, 1993. - 310 с.
10. Длинные волны: Научно-технический прогресс и социально-экономическое развитие / Отв. ред. С.В.Казанцев, П.Н.Тесля. - Новосибирск: Наука, 1991. - 224 с.
11. Ефремов В.С. Бизнес-системы постиндустриального мира // Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. - №5. - С.15.
12. Захарченко В. Третій (1901-1950 рр.) цикл індустріального розвитку: особливості формування промислових територіальних систем // Економіка України. – 2003. - №4. - С.34-40.
13. Захарченко В. Четвертий цикл індустріального розвитку (1951-1990 рр.) і формування промислових територіальних систем // Економіка України. – 2004. -№1. – С.44-51.

14. Інноваційний розвиток економіки та напрямки його прискорення / Александрова В.П., Бажал Ю.М., Лапко О.О., Одотюк І.В., Данько М.С. / За ред. В.П. Александрової. – К.: ІЕПР НАН України, 2002. – 77 с.
15. Инновационный менеджмент: Учебник для вузов/ С.Д. Ильенкова, Л.Г. Гохберг, С.Ю. Ягудин и др. / Под ред. С.Д. Ильенковой, - М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 327 с.
16. Иноземцев В.Л. Раскольная цивилизация: Научное издание. – М.: «Academia» - «Наука», 1999. – 724 с.
17. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения: Избр. тр. / Сост. Ю.В.Яковец. - М.: Экономика, 2002. - 767 с.
18. Кондратьев Н.Д. Особое мнение. Избранные произведения в 2-х книгах. - М.: Наука, 1993, Кн. 2. – 718 с.
19. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики / Редкол. Л.И. Абалкин (отв. ред) и др. – М.: Экономика, 1989. – 526 с.
20. Краснокутська Н.В. Інноваційний менеджмент: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2003. – 504 с.
21. Кудров В. Современная мировая экономика и Россия // Вопросы экономики. – 2003. - №3. – С.45-60.
22. Окорочков В.Р., Никишин Е.С. Циклы Н.Д. Кондратьева и динамика экономического развития России // Развитие рыночных коммуникаций и эффективная динамика системы высшего образования в России / под научной редакцией академика Г.Л. Багиева: ученые записки секции экономики МАНВШ.- СПб.: изд-во СПбГУЭФ, 2000. - 292 с.
23. Рудый К.В. Циклы в современной экономике / К.В. Рудый. – М.: Новое знание, 2004. – 109 с.
24. Сажина М.А., Чибриков Г.Г. Экономическая теория. Учебник для вузов. – М.: Издательство Норма (Издательская группа Норма – ИНФРА-М), 2001. – 456 с.
25. Уваров В.В., Пятибратов И.Н. Стратегический менеджмент и глобализация мировой экономики. Учебное пособие по специальности «Менеджмент». – М.: 2001. – 283 с.
26. Управление инновациями: В 3 кн. Кн.1 Основы организации инновационных процессов: Учеб. пособие / А. А. Харин, И.Л. Коленский; Под ред. Ю.В. Шленова. – М.: Высш. шк., 2003. – 252 с.
27. Фатхутдинов Р.А. Инновационный менеджмент. учебник, 2-е изд., - М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 2000.- 624 с.
28. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Ю.В. Яковец. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2003. – 411 с.
29. Bliznjuk T. The Analysis of Duration of Long Cycles of Kondratiev // Економіка: Сучасні проблеми та перспективи розвитку: Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. Конф., Київ, 18-19 берез. 2004 р. У 2- т. / Редкол.: І.І. Тимошенко (від. ред.) та ін. – К.: Вид-во Європ. у-ту, 2004 – Т. 2. – Р.23-24.
30. <http://www.sde.ru>
31. <http://www.niurr.gov.ua>

Т.І. Лепейко, Т.П.Близнюк
Великі цикли М. Кондратьєва в країнах Заходу

Запропоновано опис кожного з п'яти великих циклів в країнах Заходу. Виділені та досліджені особливості проходження світовою господарською системою усіх п'яти циклів Кондратьєва. Сформульовані основні складові та загальні ознаки циклу. Визначені ознаки початку низхідної хвилі.

Т.И. Лепейко, Т.П.Близнюк
Большие циклы Н. Кондратьева в странах Запада

Представлено описание каждого из пяти больших циклов в странах Запада. Выделены и исследованы особенности прохождения мировой хозяйственной системой всех пяти циклов в странах Запада. Сформулированы основные составляющие и общие признаки цикла. Определены признаки начала нисходящей волны.

T.I.Lepeiko, T.P. Blizjuk
Great cycles of N. Kondratiev in countries of the West

The description of each of five great cycles of Kondratiev is represented. Selected and explored the feature of passing by the world economic system of all five cycles in countries of the West. Basic constituents and common signs of cycle are formulated. Signs of the beginning of descending wave are definite.